

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

А. О. Руднєва

ПОЛІТОЛОГІЯ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до семінарських занять

для студентів освітнього ступеня «бакалавр»

напрямів підготовки «Біологія», «Хімія», «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування», «Лісове і садово-паркове господарство»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 11
від 26 травня 2015 р.

Запоріжжя
2015

УДК: 32.001(075.8)

ББК: Ф01я73

Р833

Руднева А.О. Політологія: методичні рекомендації до семінарських занять для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напрямів підготовки «Біологія», «Хімія», «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування», «Лісове і садово-паркове господарство». – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – 46 с.

Методичні рекомендації включають зміст семінарських занять, перелік ключових понять, тематику доповідей, питання для самоконтролю та дискусії, тести, перелік літератури з курсу «Політологія».

Видання сприятиме засвоєнню теоретичного блоку знань з політичної науки, розумінню основних категорій політичної сфери життя суспільства, розвитку аналітичного мислення, а також виробленню практичних навичок аналізування політичної дійсності.

Методичні рекомендації призначені для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напрямів підготовки «Біологія», «Хімія», «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування», «Лісове і садово-паркове господарство»

Рецензент *Ю.Г. Мальована*

Відповідальний за випуск *Є.Г. Цокур*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	6
<u>Семінарське заняття 1. Політологія як наука і навчальна дисципліна .....</u>	6
<u>Семінарське заняття 2. Історія та становлення світової політичної думки .....</u>	11
<u>Семінарське заняття 3. Влада як центральний елемент політики.....</u>	16
<u>Семінарське заняття 4. Політичний режим.....</u>	22
<u>Семінарське заняття 5. Громадянське суспільство .....</u>	27
<u>Семінарське заняття 6. Політична свідомість та політичні ідеології.....</u>	31
ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ.....	38
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	40
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	43

ВСТУП

В умовах демократичних трансформацій сучасне українське суспільство переживає глибокі перетворення у всіх сферах суспільного буття. Під впливом інформаційної революції та глобалізаційних процесів сьогодення відбувається зміна індивідуальної й суспільної свідомості, наново осмислюється історичний досвід нашого народу, змінюються форми і моделі політичної поведінки та діяльності, формуються нові політичні інститути. Політика проникає в усі сфери життя суспільства та індивіда, реалізуючи принцип, «навіть якщо ми не цікавимось політикою – вона все одно цікавиться нами». У такому розумінні нам просто не обійтись без знань про політику, особливо в умовах демократизації української держави, яка потребує участі у зазначених процесах самостійної особистості, що добре знає свої права і свободи, може їх відстоювати, береже почуття власної гідності та відчуває себе впливовим, рівноправним учасником суспільних процесів. Таким чином, якість розвитку демократії у нашій країні залежатиме від якісних змін громадянина та суспільства загалом.

Курс «Політологія» розрахований на формування у студентів у ході систематичного набуття знань та досвіду аналізування політичної дійсності здатності приймати раціональні політичні рішення, вибудовувати конструктивну політичну поведінку та свідомо брати участь у громадських і політичних процесах, швидко орієнтуватися у соціально політичних ситуаціях, що стрімко змінюються, оперативно адаптуватись до них, активно та творчо вирішувати поставлені життям задачі. Завдання курсу – дати майбутньому фахівцю первинні політичні знання для осмислення соціально-політичних процесів, формування політичної культури, вироблення особистої позиції і більш чіткого розуміння міри своєї цивільної відповідальності. Крім того, заняття з політології є одним з етапів політичної соціалізації особистості.

Семінарські заняття є однією з основних форм роботи студентів вищих навчальних закладів при вивченні курсу «Політологія». Вони допомагають засвоєнню основних понять політології, закономірностей розвитку та функціонування політичного життя суспільства, владних механізмів, сутності і принципів функціонування державного апарату, тенденцій та перспектив розвитку світу і української держави тощо. Семінарські заняття сприяють формуванню у студентів здатності раціонально та критично осмислювати актуальні політичні події, аналізувати власну політичну поведінку та діяльність політичних лідерів, опановувати та оперувати основними політичними категоріями, формувати та відстоювати власну позицію, орієнтуватися у міжнародному політичному житті, мати уявлення про місце та статус України у сучасному світі, виявляти та уникати маніпулятивних технологій впливу влади та медіа на власну свідомість. Семінарські заняття спрямовані на розвиток у студентів здатності самостійно шукати та об'єктивно оцінювати інформацію.

Мета курсу: сформувати у студентів уявлення про політичний світ, його сутність і зміст, навчити аналізувати особливості функціонування політичної сфери суспільства, виховати свідомого й активного громадянина.

Теоретичні завдання даного курсу:

1. Засвоєння теоретичних уявлень про політичну сферу як сукупність інститутів і впорядкованих відносин, яка таким чином виступає як системне утворення.

2. Ознайомлення з науковими підходами до аналізу сучасних проблем політичного життя.

3. Ознайомлення з різними типами сучасних держав, видами політичних конфліктів, постатями політичних лідерів та ін.

Практичні завдання курсу:

1. Визначати актуальні проблеми розвитку політичної сфери суспільства на сучасному етапі.

2. Навчити студентів тлумачити причинно-наслідкові зв'язки у політиці, визначати роль суб'єктивних факторів.

3. Вміти прогнозувати наслідки процесів, що відбуваються у політичній сфері: глобалізації, політичних конфліктів тощо.

Курс «Політологія» тісно пов'язаний з такими суспільними дисциплінами, як філософія, історія, соціологія, правознавство, релігієзнавство. У рамках курсу «Політологія» відбувається актуалізація знань, отриманих студентами при вивченні названих дисциплін.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- закономірності становлення предмету політичної науки в історії політичної думки
- механізми соціально-історичної зумовленості розвитку та функціонування системи політичних відносин
- спеціально-наукові теоретичні та прикладні методи пізнання
- принципи розвитку та функціонування політичних систем країн світу
- особливості функціонування політичної системи України
- закономірності становлення та діяльності основних політичних інститутів
- критерії типологізації політичних режимів сучасності
- принципи функціонування виборчої та партійних систем
- сутність та структуру політичної свідомості, види політичної культури
- основних учасників політичного процесу та способи рекрутування політичної еліти тощо.

уміти:

- використовувати теоретичні знання на практиці
- здійснювати коректний аналіз та оцінку політичної ситуації
- грамотно висловлювати власну політичну позицію у різних формах політичної участі
- ефективно протистояти політичним маніпуляціям та зловживанням влади з боку інших осіб.

ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1. Політологія як наука і навчальна дисципліна

План

1. Політологія як наука і навчальна дисципліна: становлення та розвиток.
2. Об'єкт, предмет, система категорій та закономірностей політичної науки.
3. Задачі, цілі та функції політології.
4. Методи політичної науки.
5. Політична наука в системі соціально-гуманітарного знання.
6. Політична наука в Україні: особливості становлення, сучасний стан та перспективи розвитку.

 Ключові поняття: політологія, об'єкт та предмет політології, системний, структурно-функціональний, діалектичний, історичний методи.

Методичні рекомендації

Політологія є молодією і водночас однією з найдавніших наук. З появою держави виникають політичні погляди та ідеї. Проте наука про політику формувалась шляхом відгалуження політики як самостійної сфери суспільного життя. У першому питанні важливо зробити акцент на особливостях виокремлення політичної науки з лона гуманітарних наук – філософії, історії, соціології тощо та інституціалізації як самостійної наукової дисципліни.

Вивчаючи цю тему, студентам слід звернути увагу на основні етапи розвитку політичної науки: релігійно-міфологічний, філософсько-етичний, громадянський, соціальний, сучасний, дати їх характеристику. На початку свого зародження політичні дослідження проводилися на основі традиційних галузей політичного знання – політичної філософії, історії та конституційного права. Потім викладання політичних дисциплін зосередилося на визначених для цієї мети кафедрах і факультетах політичної науки. Першість у цьому відношенні заперечується Німеччиною та США. Відповідно до першої точки зору, формальним початком політології є німецька правова школа, що існувала ще в першій половині XIX ст. Друга точка зору пов'язує офіційне оформлення політичної науки з 1857 р., коли американець Ф. Лейбер, відкрив у Колумбійському коледжі (пізніше перейменованому на Колумбійський університет) кафедру політичної теорії та історії. У 1880 р. на базі цієї кафедри була створена Школа політичних наук, яка почала готувати наукові та викладацькі кадри. Надалі навчальні та дослідницькі політологічні центри стали з'являтися в Єльському, Гарвардському, Принстонському та інших американських університетах. А у 1903 р. була затверджена Американська асоціація політичної науки.

У цей же період процес інституціоналізації політичної науки відбувався і у Західній Європі. Тут також були створені перші політологічні установи: 1871 – Вільна школа політичної науки у Франції; 1895 – Лондонська школа економічної і політичної науки; 1920 – Берлінська вища школа політичної науки. У 1948 р. з ініціативи ЮНЕСКО в Парижі був проведений міжнародний колоквіум з проблем політичної науки з участю провідних політологів Європи та Америки. На цьому заході була досягнута домовленість – вживати термін «політична наука» в однині, і уточнений предмет політичної науки. Крім того, країнам – членам ООН було рекомендовано включити політичну науку до переліку дисциплін, обов'язкових для вивчення у системі вищої освіти. У 1949 р. під егідою ЮНЕСКО була утворена Міжнародна асоціація політичної науки.

У другому питанні студенти повинні визначити сутність та відмінності предмета й об'єкта політології. Об'єктом політології є все те, що відноситься до прояву політичного: політична сфера, особливості її функціонування і розвитку; політична дійсність, політичне життя особи й суспільства, політичні відносини; політичні ідеї, теорії і доктрини, проблеми, події, прогнози, технології політичних процесів тощо. Звернути увагу на специфіку визначення предмета політичної науки.

У третьому питанні важливо розмежувати задачі, цілі та функції політології. Серед практичних завдань політологія: розробляє основні напрямки, форми і методи демократизації політичної системи; знаходить правильні шляхи до розбудови правової держави; виявляє оптимальне співвідношення загальнолюдських і державних інтересів у міжнародних відносинах; знаходить умови та шляхи об'єднання суспільно-політичних сил тощо. Особливості політології як науки виявляються у її функціях: пізнавальній, аналітичній, прогностичній, інструментально-практичній, світоглядній, функції соціалізації.

Дослідження студентами методологічного інструментарію політології у четвертому питанні повинно включати розгляд трьох груп методів, а саме: загальних методів дослідження політичних об'єктів (соціологічний, системний, культурологічний, нормативно-ціннісний, історичний і т.п.), загально-логічних методів (аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування та моделювання) та методів емпіричних досліджень (використання електоральної статистики, анкетне опитування, спостереження, аналіз документів, експеримент.).

Наступне питання зосереджує увагу студентів на місці політології у системі знань та взаємозв'язок з іншими науками. До вивчення політичної сфери життя суспільства мають відношення багато наук: філософія, соціологія, теорія держави і права, історія, політична географія тощо. Таке широке поле досліджень пояснюється тим, що політика являє собою надзвичайно складне і багатогранне явище. Доцільність і необхідність дослідження політики під різними кутами зору визнається багатьма вченими-суспільствознавцями, у тому числі і політологами.

Останнє питання щодо особливостей становлення, сучасного стану та перспектив розвитку політичної науки в Україні, дозволяє студентам власноруч прослідкувати історію зародження вітчизняної політології і формування її у наукову дисципліну разом із набуттям нашою державою незалежності. Стан політології в Україні пов'язаний з логікою трансформації нашого суспільства та особливостями розвитку наукового знання. Це своєрідний політологічний ренесанс. Основну увагу українськими дослідниками-політологами приділено дослідженню політичної системи та інституту громадянського суспільства сучасної України; місцю України в контексті трансформації політичних систем в країнах СНД, Балтії, Центральної і Східної Європи; місцю і ролі України у сучасному геополітичному просторі тощо.

Теми доповідей

1. Основні етапи розвитку політичної науки.
2. Основні парадигми і школи політології.
3. М. Вебер про політику як покликання і професію.
4. Історичні передумови появи українського державознавства.

? Питання для самоконтролю

1. Що вивчає політологія як наука?
2. Які етапи розвитку пройшла політологія як наука?
3. Коли політологія стала самостійною науковою дисципліною?
4. Що є об'єктом і предметом політології?
5. Які методи використовуються під час вивчення політології?
6. Які функції виконує політологія?
7. Які практичні задачі вирішує політологія?
8. Який зв'язок політології з іншими суспільно-гуманітарними науками?
9. У чому значення біхевіористського методу?
10. Що для розуміння природи політики дає соціологічний метод?
11. Які практичні напрями дослідження політичної сфери переважають серед сучасних українських науковців?

Питання для дискусії

1. Які з функцій політології є найбільш важливими для сучасного українського суспільства і чому?
2. Як Ви вважаєте, чи впливає політика на професійну діяльність людини? Аргументуйте свою відповідь.
3. Виберіть та проаналізуйте різноманітні визначення політики та політології. Яке з них, на ваш погляд, найбільш вдале? Аргументуйте свій вибір.
4. Яке твердження, на Вашу думку, ближче до істини?
  - а. політика є мистецтво управління людьми (Платон);
  - б. політика є «найголовнішою з усіх наук і мистецтв» (Аристотель);

в. «політика може бути визначена як мистецтво і практика забезпечення групових цілей, що досягаються шляхом подолання опору інших груп»(сучасний американський політолог К. Райт).

Так що ж таке політика – мистецтво, наука чи практика ?

5. Мислителі античності вважали, що політична наука вивчає державу. Сучасні автори в якості предмета політології розглядають владу. Як ви думаєте, чим зумовлені відмінності в розумінні предмета політології мислителями минулого і сучасними дослідниками ?

Тести

1. Яка із дефініцій найбільш точно відповідає поняттю «політологія» ?

- а. це наука про державне управління;
- б. це наука про закономірності розвитку суспільства, його біологічної сутності;
- в. це наука про вибори;
- г. це наука про закономірності і тенденції функціонування та розвитку політики, політичних систем, їх взаємодію з іншими суспільними інститутами.

2. В якому судженні виражена аналітична функція політології ?

- а. політологія з'ясовує природу політичних явищ;
- б. політологія описує політичні події;
- в. політологія прогнозує політичні події;
- г. політологія соціалізує людину.

3. Об'єктом вивчення політології є:

- а. ЗМІ;
- б. громадянські органи управління;
- в. політична сфера суспільства;
- г. соціальна структура суспільства.

4. Політологія як самостійна навчальна дисципліна почала формуватись:

- а. у другій половині XIX ст.;
- б. у першій половині ХУІІІ ст.;
- в. на початку XIX ст.;
- г. після зруйнування Бастилії.

5. У якій країні була створена перша школа політичної науки ?

- а. СРСР;
- б. Франція;
- в. Німеччина;
- г. США.

6. Що є предметом вивчення політології ?

- а. держава;

- б. владні відносини;
- в. політична культура;
- г. все вищезгадане.

7. До загальнотеоретичних методів політології належить:

- а. метод вибіркового дослідження;
- б. приховане спостереження;
- в. структурно-функціональний;
- г. все вищезгадане.

8. Інструментальна функція політології дає відповідь на запитання: що треба зробити, які прийняти рішення, як їх впроваджувати в життя, щоб досягнути бажаного результату політичної діяльності ?

- а. так;
- б. ні.

9. Що досліджує політична антропологія ?

- а. залежність політики від родових якостей людини;
- б. взаємозв'язок політичних процесів із просторовим розташуванням різних держав;
- в. взаємодію між політичним і громадянським суспільством;
- г. залежність політики держави від її наближення до океану.

10. Що відноситься до принципів політології ?

- а. принцип суб'єктивності у висвітленні центральних проблем політики;
- б. принцип об'єктивності у висвітленні центральних проблем політики;
- в. принцип поділу влади на три гілки;
- г. принцип відповідальності перед законом.

Література

1. Антоненко В. Політологія : підручник / В. Антоненко, О. Бабкіна, В. Горбатенко. – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 568 с.
2. Бебик В. Базові засади політології : історія, теорія, методологія, практика / В. Бебик. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.
3. Гелей С. Основи політології / Гелей С., Рутар С. – Львів: Світ, 2001. – 645 с.
4. Горлач М. Політологія : наука про політику : підручник для вищих навчальних закладів / М. Горлач, В. Кремень. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 840 с.
5. Піча В. Політологія. Підручник / В. Піча, Н. Хома. – 3-тє видання перероб. і доповн. – Львів: Магнолія, 2009.– 476 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка ; [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

7. Політологія : навч. посібник / О. Волинець, М. Гетьманчук, В. Гулай, С. Дорошенко та ін. – Серія «Дистанційне навчання». – № 28. – Львів : Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2005. – 360 с.
8. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях / за ред. М. Гетьманчука. – Львів : Військовий інститут, 2003. – 273 с.
9. Політологія. Кн. Перша : Політика і суспільство. Кн. Друга : Держава і політика / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
10. Словник-довідник політологічних термінів / за ред. М. Гетьманчука. – Львів : Військовий інститут, 2003. – 229 с.

Семінарське заняття 2. Історія та становлення світової політичної думки

План

1. Політична думка у суспільствах стародавнього світу.
2. Політична думка періоду Середньовіччя.
3. Політичні ідеї Відродження та Нового часу.
4. Розвиток політичної думки в Україні.
5. Основні напрямки розвитку політичної думки у ХХ– на початку ХХІ століття.

✍️Ключові поняття: демократія, політія, теорія суспільного договору, «війна всіх проти всіх», «людина людині вовк».

📖Методичні рекомендації

Головною метою вивчення цієї теми є ознайомлення з політичними ідеями мислителів різних епох, починаючи із політичних концепцій Стародавнього світу і до основних проблем сучасної політичної науки. Вивчаючи питання планів семінарських занять, студенти повинні приділяти увагу переконанням мислителів, розкривати зміст їх концепцій, порівнювати ці концепції підкреслюючи цілі, напрямки політичної думки, розуміти специфіку цих напрямків і особливості політичних думок тієї чи іншої епохи. Слід пам'ятати, що становлення та розвиток політичної думки людства пов'язані із різними факторами суспільного життя, із розвитком та змінами, що відбуваються у різних сферах суспільної взаємодії.

Вивчення першого питання повинно бути спрямоване на дослідження політичних ідей у країнах Стародавнього Сходу – Єгипту, Індії, Вавилону, Китаю. Треба відмітити міфологічний та філософсько-етичний характер концепцій політики. Провідні мислителі цього періоду: Конфуцій, Мо-Цзи, Шан-Ян, Хаммурапі, Будда та ін. У цьому ж питанні треба розкрити ідеї Античного світу – Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Характерні риси політичних вчень цього етапу: поступове звільнення політичних поглядів від міфологічної форми; становлення їх як відносно самостійної частини

філософії; всебічний аналіз устрою держави, класифікація його форм; пошук і визначення ідеальної форми правління. Провідні мислителі цього періоду: Гомер, Соломон, Геракліт, Демокріт, Протагор, Сократ, Платон, Аристотель, Лукрецій, Цицерон та ін.

У другому питанні студент повинен звернути увагу на особливості політичних вчень цього етапу: переміщення центру ваги в суспільній свідомості від держави до церкви, до проблем релігії, безроздільне панування католицької церкви в духовному житті; політична наука стала галуззю богослов'я, догми релігії набували форму законів; соціально політична думка розвивалася зусиллями релігійних діячів; обґрунтування теологічної теорії появи держави і політичної влади. Провідні мислителі цього періоду: Августин Блаженний, Фома Аквінський, Іоанн Солсберійський та ін.

Третє питання зосереджує увагу студентів на історичному етапі Відродження та Нового часу, для яких притаманні наступні риси розвитку політичної думки: звільнення політичної науки від теології і прагнення створити чисто світську теорію; розвиток гуманістичних начал в політичній теорії; аналіз проблем і свобод людини, закону і держави, демократичного устрою суспільного життя; обґрунтування революційних форм і методів перебудови суспільства. Детально варто розглянути ідеї провідних мислителів цього періоду: Н. Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ж. Бодена, Т. Гоббса, Г. Гроція, Дж. Локка, Б.Спінози, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля та інших.

Наступне питання стосується розвитку політичної думки в Україні, що включає політичні ідеї Київської Русі; українську суспільно-політичну думку у XVI – XVIII ст.; особливості політичного життя та політичних ідей в Україні у XIX – XX ст. та пов'язано з такими видатними постатями, як Я. Мудрий, В. Мономах, Нестор-літописець, І. Вишенський, П. Орлик, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський, О.Терлецький, Б. Кістяківський та ін.

При підготовці п'ятого питання студентам треба обробити досить велику кількість інформації, зупиняючись на сучасних тенденціях й основних напрямках розвитку політичної думки у XX– на початку XXI століття, що характеризується розробкою та розвитком нових парадигм політичної науки. У цей період були розроблені: футурологічна концепція єдиної світової держави (С. Кларк, К. Сон); концепція постіндустріального суспільства (Д. Белл, Р. Арон, Дж. Гелбрайт, З. Бжезинський); концепція інформаційного суспільства (О. Тоффлер, Дж.Нейсбіт, Е. Масуди); концепція національного інтересу (Г. Моргентау); теорія елітарної демократії; силова концепція влади тощо.

Теми доповідей

1. Внесок Н. Макіавеллі у розвиток політичної науки.
2. Мораль і політика у вченнях Конфуція і Н. Макіавеллі.
3. Порівняльний аналіз вчень про державу Т. Гоббса і Дж. Локка.
4. Марксизм і традиції європейської політичної думки.
5. Політична думка європейського лібералізму XIX ст.

6. Ідеї учасників Кирило-Мефодіївського товариства.
7. Ідеї представників консервативно-державницького напрямку в Україні.

? Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність політичної думки античного світу?
2. Що таке «політія»? Яка робота Аристотеля присвячена її вивченню?
3. Які переваги та недоліки прямої демократії у Стародавній Греції?
4. Охарактеризуйте проект ідеальної держави Платона.
5. Дайте характеристику соціально-політичним поглядам часів Середньовіччя.
6. Що нового вніс у вчення про політику Н.Макіавеллі?
7. У чому суть концепції «суспільного договору»?
8. Які ідеї стали основою концепції лібералізму?
9. У чому суть концепції поділу влад Ш. Монтеск'є? З'ясуйте труднощі її реалізації у сучасній Україні.
10. Що нового вніс Г. Гегель у теорію громадянського суспільства?
11. У чому полягає сутність ідей про державу та право Г. Гегеля та І. Канта?
12. Чим відрізнялись політичні погляди українських гетьманів?
13. Що ви знаєте про ліберально-демократичний рух в Україні у ХІХ ст.?
14. Революційно-демократичний рух в Україні та національна ідея «народовольців».
15. У чому Т. Шевченко вбачав ідеал державно-політичного ладу?
16. Назвіть концепції української державності кінця ХІХ – поч. ХХ ст.
17. Яку форму держави М. Драгоманов вважав найкращою?
18. Назвіть автора та основні ідеї праці «Хто такі українці і чого вони хочуть?»
19. Які ви знаєте суспільно-політичні праці І. Франка?
20. Кому належить вислів «Україна – для українців»?

👉 Питання для дискусії

1. Китайський філософ Шан Ян, засновник школи легістів, підкреслював, що у державі повинно бути багато покарань і мало нагород. Яка держава, на Ваш погляд, буде стабільною: там де багато покарань, або та, де багато нагород? Який існує зв'язок між нагородами і покараннями, з одного боку, та стабільністю – з іншого?
  2. Яке із тверджень про сутність держави ближче до істини?
    - а) «державним благом є справедливість», тобто те, що слугує загальній користі (Аристотель);
    - б) «слабкий народ – значить сильна держава, сильна держава – значить слабкий народ. Послаблення народу – це головне завдання держави...» (Шан Ян).
- Поясніть, чим обумовлена різниця у розумінні природи держави у античних мислителів і школи легістів у Китаї.

3. Деякі політологи вважають, що політичне вчення Платона про ідеальну державу є теоретичним джерелом тоталітаризму. Які, на Ваш погляд, ідеї Платона можуть це підтвердити?
4. Ш. Монтеск'є вважав, що зловживання владою виходить із самої природи людини. Чи погоджуєтесь Ви з цим твердженням? Через які механізми, на Ваш погляд, потрібно стримувати зловживання владою?
5. Т. Гоббс та Ж.Ж. Руссо були противниками розподілу влади, вважаючи, що вона повинна зосереджуватися в руках одного якого-небудь органу. Дж. Локк і Ш. Монтеск'є обґрунтовували необхідність розподілу влади. Чим пояснюється така різниця у підходах до даної проблеми у сучасників? Як аргументують свою позицію прибічники та противники ідеї розподілу влади?
6. Як Н. Макіавеллі аргументував своє твердження, що якщо володар бажає утримати владу, він не повинен звертати увагу на обвинувачення у жорстокості? Чи згодні Ви з подібною логікою? Чи завжди можна виправдовувати жорстокість? А можливо вона не має жодних виправдань? Поясніть свою точку зору.
7. Ж.-Ж Руссо відомий як противник ідеї народного представництва. Він вважав представницьку владу рабством. Які аргументи він приводить для обґрунтування своєї позиції? Чи згодні Ви з ним?
8. Порівняйте дві точки зору щодо питання співвідношення цілей і засобів у політиці Н. Макіавеллі та Конфуція.

✍ Тести

1. Кому з мислителів належить вислів «Правити повинні знаючі»?
  - а. Платон;
  - б. Сократ;
  - в. Цицерон;
  - г. Макіавеллі.
2. Хто з мислителів відокремив політику від теології, філософії, моралі, запропонувавши ціннісно-нейтральне, раціоналістичне її трактування?
  - а. Т. Гоббс;
  - б. Дж. Локк;
  - в. Ж.-Ж. Руссо;
  - г. Н. Макіавеллі.
3. Авторами якої теорії походження держави є Д Дідро, Ж.Ж. Руссо, Т. Гоббс?
  - а. Теологічної;
  - б. Органічної;
  - в. Договірної;
  - г. Психологічної.

4. Хто з політичних мислителів Нового часу визначив право на життя, на свободу та на власність як природні та невідчужувані?
- а. Ш. Монтеск'є;
  - б. Т. Гоббс;
  - в. Дж. Локк;
  - г. Ж.Ж. Руссо.
5. Вчення якого періоду історії характеризуються обґрунтуванням теологічної теорії політичної влади?
- а. Епохи Відродження;
  - б. Епохи Просвітництва;
  - в. Стародавньої Греції та Стародавнього Риму;
  - г. Середньовіччя.
6. «Війна всіх проти всіх» і «людина людині - вовк». Хто з філософів так характеризував природне додержавне стан людського суспільства?
- а. К. Маркс;
  - б. Н. Макіавеллі;
  - в. Т. Гоббс;
  - г. Платон.
7. Яку форму реального правління Аристотель уважав кращою?
- а. політію;
  - б. демократію;
  - в. аристократію;
  - г. олігархію.
8. На думку Платона, в «ідеальній державі» повинні правити ...
- а. військові;
  - б. багаті;
  - в. філософи;
  - г. весь народ.
9. Кращою формою держави М. Драгоманов уважав:
- а. імперію;
  - б. федерацію;
  - в. політію;
  - г. клясократію.
10. Який тип націоналізму описав Д. Донцов?
- а. інтегральний;
  - б. експансіоністський;
  - в. культурний;
  - г. етнічний.

Література

1. Аристотель. Політика / Аристотель ; [перекл. з давньогр. О. Кислюка]. – К. : Основи, 2000. – 237 с.
2. Безродний Є. Історія політичних учень : навч. посібн. / Є. Безродний, О. Уткін. – К., 2006. – 432 с.
3. Енциклопедія політичної думки ; [пер. з англ.]. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.
4. Гоббс Т. Левіафан / Томас Гоббс ; [пер. з англ.]. – К. : Дух і Літера, 2000. – 560 с.
5. Горлач М. Політологія : наука про політику / М. Горлач, В. Кремень. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 840 с.
6. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера ; [пер. з нім.]. – К. : Генеза, 2002.
7. Кухта Б. З історії української політичної думки / Б. Кухта. – К. : Генеза, 2004. – 368 с.
8. Політична історія України. ХХ століття : у 6-ти т. / ред. кол. : І. Курас (гол.) та ін. – К. : Генеза, 2002. – Т. 1. – 424 с. ; 2003. – Т. 6. – 696 с
9. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка ; [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
10. Руссо Ж.-Ж. Политические сочинения : трактаты / Ж.-Ж. Руссо ; [пер. с франц.]. – К., 2000. – 344 с.
11. Скиба В. Вступ до політології: екскурс в історію правничо-політичної думки / Скиба В., Горбатенко В., Туренко В. – К. : Основи, 1998. – 716 с.
12. Хто є хто в європейській та американській політичній науці : малий політологічний словник / за ред. Б. Кухти ; [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с

Семінарське заняття 3. Влада як центральний елемент політики

План

1. Влада – центральна категорія політології.
2. Політична влада: сутність, основні складові, типи, шляхи досягнення.
3. Особливості політичної влади та її сутнісні риси.
4. Державна влада, її властивості та риси.
5. Легітимність та легальність влади.

 Ключові поняття: влада, об'єкт та суб'єкт влади, ресурси та джерела влади, політична та державна влада, суверенітет, воля, авторитет, примус, легітимність, легальність.

Методичні рекомендації

Головною метою вивчення цієї теми є ознайомлення з владними механізмами, які є суттю політичного життя суспільства. Політичну владу слід розглядати як один з різновидів влади, що являє собою відносини панування і підкорення. Аналіз сукупності її ознак, елементів структури дає змогу розглядати політичну владу як базовий елемент функціонування політичної системи, за допомогою якого регулюються суспільні відносини, досягається соціальна стабільність.

Розкриваючи зміст першого питання, необхідно звернути увагу на те, що влада існує у будь-якому суспільстві. Поява владних відносин є свідченням наявності у людей відмінних інтересів, а отже, ефективність влади визначається тим, наскільки вона здатна їх впорядкувати, стабілізувати, забезпечити захист суспільства та сприяти його розвитку. Підготовка до першого питання семінару починається з визначення категорії «влада», з її сутності, структури та видів. Виходячи з того, що визначальну роль відіграє політична влада треба виявити її особливості, а також форми, в яких вона може відбуватися (державна, партійна, інформаційна та влада громадських організацій). У політології є кілька підходів до тлумачення влади: теологічний, біологічний, психологічний, біхевіористський, міфологічний, антропологічний, конфліктологічний. Для виникнення владних відносин необхідно: наявність, як мінімум, двох суб'єктів; вираження волі пануючого суб'єкта; використання пануючим суб'єктом підстав і ресурсів влади; підпорядкування суб'єкта, щодо якого влада здійснюється (вчинення дії, відповідного волі суб'єкта, що володіє владою).

У другому питанні про сутність, складові, засоби (ресурси), процес і шляхи досягнення політичної влади треба усвідомити, що індивід або група людей, які перебувають при владі, використовують або можуть використовувати для здійснення свого впливу на підвладних різні засоби: заохочувальні, обмежуючі, примусові і інші. Розібратись із їх класифікацією та визначити які з них і у яких випадках є найбільш впливовими і як застосування різних ресурсів визначає механізм володарювання. Шляхи досягнення влади: традиційний, демократичний, насильницький. Види насильницького захоплення влади: революція, контрреволюція, мілітаристський шлях, переворот: державний, палацовий, путч, змова військових.

У третьому питанні особливу увагу слід звернути на характерні особливості політичної влади: легальність, верховенство, загальність, моноцентричність, легітимність, ефективність. До відмінних ознак політичної влади можна віднести: зачіпає інтереси великих груп людей, завжди носить суспільний характер; виражається в керівництві суспільством економічно домінуючих класів, соціальних груп і прошарків; виражається через функціонування політичних інститутів, між якими і всередині яких вона розподіляється; проявляється в наявності особливої групи, соціального шару людей, професійно зайнятих управлінським працею, що реалізують владну волю тощо.

Розкриваючи сутність четвертого питання студент повинен акцентувати увагу на властивостях та рисах саме державної влади, до яких належать: публічність, монополія на примус та насильство, територія, монополія на юридичне закріплення, обов'язковість владних розпоряджень тощо.

П'яте питання має за мету ознайомити студентів із поняттям «легітимність», її типами та співвідношенням з категорією «легальність». Легітимність вказує на суспільне визнання влади, на те, що суспільство, народ робить їй довіру й підтримку, а не на правове, юридичне закріплення політичної влади у відповідних державних документах. Одержати юридичну, правову законність тим, хто взяв у свої руки владу, нескладно. Тому й ціна такого формального визнання влади не настільки велика в порівнянні з визнанням політичної влади народом, тобто легітимністю політичної влади. Відповідно, варто розрізняти поняття «легітимність влади» (суспільне визнання її законності) і «легальність влади» (правове, формальне її закріплення). М. Вебер виділив три типи легітимності: традиційний, харизматичний та раціонально-легальний. Також важливо розглянути таке явище, як криза легітимності влади та причини її виникнення. Криза легітимності позначається як делегітимізація – процес падіння авторитету лідера й інститутів політичної влади.

Теми доповідей

1. Сучасна державна влада в Україні очима молоді.
2. Фактори ефективності політичної влади.
3. Як змінювався тип легітимності влади в історії України?
4. Джерела формування політичної влади в Україні.
5. Проблеми демократизації влади в Україні на сучасному етапі.
6. Природа тоталітарної влади.
7. Категорії влади і волі у працях Ф. Ніцше та М. Вебера.

? Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику складовим елементам влади.
2. Дайте визначення політичної влади.
3. Охарактеризуйте особливості політичної влади.
4. Визначте сутність державної влади. У чому особливість державної влади?
5. Що означає суверенітет державної влади та її публічність?
6. Що являють собою засоби (ресурси) влади? Поясніть де і коли можуть застосовуватись економічні, соціальні, культурно-інформаційні та силові засоби влади.
7. Які засоби влади є найбільш дієвими? Чому?
8. Назвіть способи володарювання.
9. Назвіть та дайте характеристику шляхів досягнення влади.
10. Заповніть таблицю концепцій влади:

Концепції влади	Характеристика
Телеологічна	
Біхевіористська	
Психологічна	
Системна	
Структурно-функціональна	
Реляціоністська	

Питання для дискусії

1. Китайський філософ Шан Ян, засновник школи легістів, підкреслював, що у державі повинно бути багато покарань і мало нагород. Яка держава, на Ваш погляд, буде стабільною: там де багато покарань, або та, де багато нагород? Який існує зв'язок між нагородами і покараннями, з одного боку, та стабільністю – з іншого?
2. Англійський соціолог М. Янг у 1958 р. у книзі «Схід демократій» сформулював теорію меритократії (від лат. *meritus* – заслуга, гідність і грец. *kratos* – влада). У ній він вказував на те, що правління організованого більшості переростає в так звану меритократію, тобто правління з допомогою осіб, які мають особливі заслуги і гідності, а ступінь соціального прогресу, на його думку, залежить від міри сполучення влади й інтелекту. Трохи пізніше американський соціолог Д. Белл зазначав: «Принцип меритократії повинен проникнути в університети, бізнес, уряд. Суспільство, яке не має своїх кращих людей на чолі його провідних інститутів, є соціологічний і моральний абсурд». Як ви вважаєте, що краще – правління більшості або правління за допомогою кваліфікованих фахівців? Чи можна вважати, що в основі політичного керівництва сучасної України лежить принцип меритократії?
3. Природа влади завжди невлонима. Це дозволило М. Дюверже порівняти владу з дволиким Янусом: «Зображення дволикого Януса є правдиве уявлення про владу. З одного боку, це інструмент панування одних груп над іншими, використовуваний першими до їхньої вигоди і на шкоду другим, і, з іншого боку, спосіб зберігати деякий соціальний порядок, деяку інтеграцію всіх в колектив для загального блага. Пропорція однієї й іншої сторін дуже різноманітна, виходячи з епох, умов та країн, але ці дві сторони влади співіснують завжди». Як ви гадаєте, в чому причина подвійності влади?
4. Категорія «політична влада» має ряд родинних чи близьких понять, наприклад, вплив, контроль, авторитет, домінування і т. д. Враховуючи це, родоначальник біхевіоризму Ч. Мерріам ще в 1934 р. писав: «В сім'ї влади

явно налічується більше одного члена, і важливо зрозуміти тому взаємини між її окремими співчленами. Політична влада навіть не може претендувати на старшинство в цій компанії, хоча і пред'являє часто свої права на закріплену титулом перевагу. Брати і сестри такі численні й агресивні, що в кожний момент вони можуть об'єднатися проти володаря корони, і якщо вони це зроблять, то царювання вищого авторитету може бути поставлено під загрозу». Хто ж, на ваш погляд, ці «брати і сестри», які можуть обмежити офіційну владу держави?

✍ Тести

1. Ресурси влади, це:

- а. Це конкретні засоби, за допомогою яких суб'єкт влади впливає на об'єкт для досягнення особистих цілей;
- б. Це природні ресурси, якими розпоряджається влада (газ, нафта і т.д.);
- в. Ресурси, за допомогою яких певні суб'єкти намагаються прийти до влади;
- г. Ресурси, які суб'єкти, наділені владою, намагаються роздобути, щоб зберегти владу безстроково.

2. Політична влада є:

- а. Синонімом державної влади;
- б. Більш широким поняттям, ніж державна влада;
- в. Засобом, щоб заробити гроші суб'єктами, їй наділеними;
- г. Здатність силою примусити до покори.

3. Термін «Легітимність» означає:

- а. Законність влади;
- б. Справедливість влади;
- в. Правомочність влади, лояльність і підтримка з боку громадян;
- г. Сила влади.

4. Суб'єкт влади – це

- а. безпосередній носій влади, агент влади;
- б. група осіб, що бере активну участь у виборчому процесі;
- в. представницький орган держави;
- г. ті люди, на яких направлена влада.

5. Державна влада має види:

- а. законодавча, виконавча, судова;
- б. розпорядча, представницька, консенсусна;
- в. республіканська, федеративна;
- г. авторитарна, демократична, тоталітарна.

6. Який тип легітимності не описав М. Вебер?

- а. раціонально-легальний;

- б. харизматичний;
- в. ідеологічний;
- г. традиційний.

7. До особливостей політичної влади не належить:

- а. публічність;
- б. престижність;
- в. легітимний примус;
- г. моноцентричність.

8. До економічних ресурсів влади відносять:

- а. зброю та апарат фізичного примусу;
- б. знання та інформацію;
- в. матеріальні цінності;
- г. Конституція та закони.

9. Що характеризує харизматичну легітимність?

- а. опора на строго традиційний закон;
- б. існування раціональних правил в якості основи панування;
- в. емоційна довіра, як джерело авторитету;
- г. віра в існуючий порядок речей.

10. Причина поділу влади на три гілки:

- а. недопущення зосередження великої влади в одних руках;
- б. задоволення бажань багатьох людей в суспільстві мати владу;
- в. прагнення перетворити владу в надцінність суспільства.

Література

1. Бебик В. Базові засади політології : історія, теорія, методологія, практика : [монографія] / В. Бебик. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.
2. Висоцький О. Проблема легітимації політики в концепції М. Вебера / О. Висоцький // Грані. – 2003. – №6. – С. 132–136.
3. Висоцький О. Сутність легітимної політики / О. Висоцький // Політичний менеджмент. – 2004. – №4. – С. 24–34.
4. Воронов І. Феномен влади : горизонти людського і політичного виміру : Монографія / І. Воронов. – К. : Генеза, 2005. – 287с.
5. Гелей С. Основи політології / Гелей С., Рутар С. – Львів : Світ, 2001. – С. 53–80.
6. Піча В. Політологія / Піча В., Хома Н. – К. : Каравела, Львів : Новий світ-2000, 2000. – С. 96–103, 158–169.
7. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К. : Генеза. – 1997. – 395 с.

8. Політологія : навч. посібник / О. Волинець, М. Гетьманчук, В. Гулай, С. Дорошенко та ін. – Серія «Дистанційне навчання». – № 28. – Львів : Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2005. – 360 с.
9. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях : навчальний посібник для курсантів та студентів вищих військових навчальних закладів / за ред. М. Гетьманчука. – Львів : Військовий інститут, 2003. – 273 с.
10. Політологія / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
11. Реутов Е. Общество и власть. Кризисы легитимности? // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С. 82–88.
12. Словник-довідник політологічних термінів / за ред. М. Гетьманчука. – Львів : Військовий інститут, 2003. – 229 с.
13. Чемшит А. Государственная власть и политическое участие : монография / А. Чемшит. – К., 2004. – 527с.

Семінарське заняття 4. Політичний режим

План

1. Поняття політичного режиму, його елементи і типи.
2. Тоталітарний політичний режим та його різновиди.
3. Авторитарний політичний режим та його різновиди.
4. Демократичний політичний режим. Демократія та її форми.
5. Еволюція політичного режиму в Україні.

Ключові поняття: політичний режим, тоталітаризм, фашизм, комунізм, націонал-соціалізм, диктатура, авторитаризм, культ особистості, автократія, деспотія, тиранія, охлократія, анархія, опозиція, демократія, поліархія, плюралізм.

Методичні рекомендації

Головною метою цієї теми є вивчення основних типів політичних режимів, характеристика істотних рис і ознак недемократичних політичних режимів, аналіз основних історичних форм тоталітаризму, розгляд особливостей авторитарного політичного режиму, знайомство з основними ознаками демократії, вивчення проблем трансформації політичних режимів, характеристика сучасного політичного режиму в Україні.

Перше питання дає розуміння політичного режиму, як характеристики форм і методів здійснення політичної влади в тій чи іншій країні, порядок взаємовідношень громадянського суспільства і політичної влади. Характеризуючи політичний режим, слід відповісти на запитання, завдяки чому та як йде досягнення владою цілей суспільства, а також, які саме ці цілі.

Для визначення тоталітаризму у другому питанні, слід згадати тоталітарні ідеї в історії політичної теорії і практики, виявити першоджерела

тоталітарної моделі, звернути увагу на фактори психологічного, соціально-економічного, політичного плану, а також ознайомитися з різновидами політичного тоталітаризму у ХХ ст., що існував у вигляді комунізму, фашизму і націонал-соціалізму. Тоталітарний режим характеризується абсолютним контролем держави над всіма областями громадського життя, повним підпорядкуванням людини політичній владі й пануючій ідеології.

Аналіз авторитарного режиму у третьому питанні, як недемократичного способу правління, передбачає визначення його сутності, встановлення відмінності від тоталітаризму. Доцільно окремо зупинитись на особливостях функціонування його різновидів: абсолютних монархій, військово-бюрократичних диктатур, персональних тираній, теократичних і неототалітарних режимів. Головною соціальною опорою авторитарного режиму, як правило, є групи військових («силовиків») і державної бюрократії. Нерідко їхні дії, націлені на посилення монополізації влади, виявляються досить ефективними. Однак ці режими погано пристосовані для налагодження ефективного зв'язку між владою й рядовими громадянами. І в цьому закладена небезпека для самого існування авторитарного політичного режиму.

Висвітлюючи четверте питання, присвячене розгляду демократії як політичного режиму, важливо наголосити на основних ознаках демократичного режиму: визнання суверенності народу, як єдиного джерела влади; у демократичних суспільствах влада народжується тільки з виборів; вибори мають бути загальними, регулярними чесними і конкурентними; конкуренція політичних сил не лише при здобутті, а й під час здійснення влади, легалізація політичної опозиції; висловлене через вибори волевиявлення більшості, поєднане з гарантіями прав меншин; правова захищеність особи, гарантії прав і свободи людини. Розглядаючи демократію, важливо відзначити її позитивні та негативні сторони і звернути увагу на реальну та ідеальну демократію, охарактеризувати практику існування демократичного режиму в сучасній Україні. Представницька демократія – це така форма народовладдя, за якої громадяни не беруть безпосередньої участі в управлінні спільнотою і розв'язанні спільних проблем, а доручають це своїм представникам.

У останньому питанні щодо еволюції політичного режиму в Україні варто зазначити, що його можна охарактеризувати як «змішаний», тобто такий, котрий інтегрує ознаки всіх основних політичних режимів: демократичного, авторитарного, тоталітарного. До ознак демократичного режиму, властивих Україні, варто віднести: виборність найважливіших органів політичної влади, поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову, політичний плюралізм, юридичну рівність громадян, гарантії прав меншостей і запобігання свавілля більшості. У той же час для значної частини населення багато декларованих прав і свобод не підкріплені економічно й організаційно. Обмеження демократичних принципів свідчать про наявність у сучасній Україні певних елементів авторитарного режиму. До числа залишків тоталітаризму варто віднести впевненість у власній непогрішності, нетерпимість до політичного

інакомислення, примітивізм політичної культури значної частини адміністративних кадрів.

Теми доповідей

1. Особливості становлення та розвитку демократії в Україні.
2. Авторитаризм у країнах Азії, Африки та Латинської Америки: сутність та еволюція.
3. Порівняння конкретно-історичних типів тоталітарного режиму у світі.
4. Сучасні теорії демократії (плюралістична теорія, елітарна, ліберальна, партисипаторна або теорія демократії участі).
5. Роль молоді у розвитку демократичних процесів в Україні.

? Питання для самоконтролю

1. Що означає поняття «політичний режим»?
2. Як співвідносяться поняття «політичний режим» та «політична система»?
3. Чим відрізняється політичний режим від форми правління?
4. Чим тоталітаризм відрізняється від диктатури?
5. Чому тоталітаризм виник у ХХ столітті?
6. Які різновиди тоталітаризму виділяються у політології?
7. Чим авторитаризм відрізняється від тоталітаризму?
8. Які різновиди авторитарного режиму ви знаєте? У чому їх особливості?
9. Як змінилося розуміння демократії з моменту її першого згадування? Які значення тепер має цей термін?
10. У чому переваги та недоліки демократії? Назвіть ознаки демократичного політичного режиму.
11. Сформулюйте ознаки авторитаризму. Чи може авторитарний режим відігравати позитивну роль в історії? Наведіть приклади.
12. Який політичний режим існує в сучасній Україні? Аргументуйте свою відповідь.
13. Які причини виникнення тоталітарного режиму в Італії у 20-х рр. ХХ ст. та Німеччині у 30-х рр. ХХ ст.? Які прояви мав режим у цих країнах?
14. Чим сучасна демократія відрізняється від античної? Заповніть таблицю.

Антична демократія	Сучасна демократія
1. Пряма	1.
2. Воля більшості	2.
3. Переслідування інакомислення	3.
4. Право політичної участі розповсюджується тільки на вільних громадян	4.

👉 Питання для дискусії

До сьогодні продовжується дискусія про сутність демократії. Яке, на ваш погляд, твердження точніше відображає суть демократії?

- 1) «Називається цей лад демократичним, тому що він ґрунтується не на меншості, а на більшості. Стосовно приватних інтересів закони наші представляють рівноправність для всіх» (Перикл).
- 2) «Демократія — не стільки спосіб правління, скільки спосіб обмежити уряд, щоб він не заважав розвитку в людині головних цінностей, які дають їй родина і віра» (Р. Рейган).
- 3) «Демократія... в ній страшна міць руйнації... Звичайно, руйнація створює, вона розчищає місце... Але дійсної творчості в демократії немає — і тому вона не має майбутнього. Майбутнє — поза політикою...» (О.І. Герцен).
- 4) «Демократія завжди є розпуття... система відкритих дверей, шляхів, що розходяться... Аж ніяк не створюючи твердої рівноваги життя, вона більш ніж яка інша форма збуджує дух шукань» (П.І. Новгородцев).
- 5) «Демократичний метод — це порядок створення інституту для досягнення політичних цілей, за яким окремі соціальні сили одержують право на прийняття рішень за допомогою конкурентної боротьби за голоси народу» (Й. Шумпетер).
- 6) «Демократія — найгірша форма правління, якщо не враховувати всі інші, що час від часу піддаються перевірці» (У. Черчіль).
- 7) «Демократія є правління народу, обране народом і для народу» (А.Лінкольн). Проаналізуйте дані позиції. Під час обговорення наведених визначень спробуйте співвіднести їх із сучасною політичною практикою.

✍ Тести

1. Політичний режим – це ...
  - а. Компонент політичного життя суспільства, що існує у вигляді організацій, установ, які наділені особливими повноваженнями і виконують соціальні функції в політичному і громадському житті;
  - б. Сукупність методів, прийомів і форм здійснення політичних відносин в суспільстві, тобто спосіб функціонування його політичної системи;
  - в. Якість влади, яке визначається широкою згодою мас, відповідність законам, нормам, традиціям;
  - г. Основний інститут політичної системи, що здійснює управління суспільством.
2. Хто є автором наведеного визначення демократії: «Це правління народу, вибраного народом і для народу»?
  - а. Дж. Вашингтон,;
  - б. А. Лінкольн;

- в. Р. Ніксон;
- г. Б.Обама.

3. У перекладі з грецької слово «демократія» означає:

- а. «бюрократія»;
- б. «плутократія»;
- в. «народовладдя»;
- г. «рівність та свободу».

4. Ким є народ при демократії?

- а. об'єктом легітимності;
- б. суб'єктом влади;
- в. вищим джерелом влади.
- г. ресурсом влади.

5. Закінчите наступне твердження: «При демократії основні органи влади...

- а. формуються президентом »;
- б. складаються з самозванців»;
- в. обираються шляхом вільних періодичних виборів »;
- г. передаються у спадок послідовникам».

6. Якої умови дотримуються в демократичних країнах при прийнятті рішень?

- а. підпорядкування меншості більшості;
- б. підпорядкування більшості меншості;
- в. ігнорування меншістю більшості;
- г. врахування інтересів всіх і кожного.

7. Закінчите визначення: «Тоталітаризм - це політичний режим, при якому...

- а. торжествує порядок при дотриманні прав людини»;
- б. здійснюється абсолютний контроль над усіма сферами суспільного і навіть особистого життя»;
- в. народ об'єднується в єдиний кулак для вирішення своїх насущних проблем»;
- г. народ виступає єдиним джерелом влади».

8. Що з перерахованого не є характерною рисою тоталітаризму?

- а. єдина правляча партія;
- б. загальнодержавна ідеологія;
- в. загальнодержавна релігія;
- г. терор щодо інакодумців.

9. Хто є родоначальником такого тоталітарного режиму державного правління як фашизм?

- а. Сталін;
- б. Муссоліні;

- в. Гітлер;
- д. Платон.

10. Для авторитаризму характерно:

- а. невідконтрольність влади громадянам;
- б. передача влади в спадщину;
- в. відсутність конституції і законів;
- г. використання сили для вирішення політичних питань.

Література

1. Афонін Е. Історична місія авторитаризму / Е. Афонін // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 52 – 62.
2. Баталов Э. Глобальний кризис демократии / Баталов Э. // Свободная мысль. – XXI. – 2005. – № 2. – С. 13 – 24.
3. Гелей С. Політико-правові системи світу : навч. посіб. / Гелей С., Рутар С. – К. : Знання, 2006. – 668 с.
4. Кіндратець О. Деякі аспекти формування сталої демократії / О. Кіндратець // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 63 – 73.
5. Красин Ю. Метаморфози демократии в изменяющемся мире / Ю. Красин // Полис. – 2006. – № 4. – С. 122- 123.
6. Мирский Г. Ушел ли тоталитаризм вместе с двадцатым веком? / Мирский Г. // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 40 – 51.
7. Пазенок В. Демократія і людина. Теорія і українська дійсність / В. Пазенок // Політика і час. – 2003. – № 2. – С. 3 – 15.
8. Романюк О. Праві та ліві тоталітарні режими : спільне і специфічне / О. Романюк // Нова політика. – 2002. – № 1. – С. 55 – 59.
9. Руденко В. перспективах демократии в современном обществе / Руденко В. // Полис. – 2006. – № 4. – С. 7 – 16.
10. Чабанка М. Авторитаризм і тоталітаризм. Уявна подібність та сутнісна різниця / М. Чабанка // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 83 – 92.
11. Штанько В. Політологія : навч. посіб. / Штанько В., Чорна Н., Авксентьева Т., Тіхонова Л. – Харків : ХНУРЕ, 2006. – 296 с.

Семінарське заняття 5. Громадянське суспільство

План

1. Історичні уявлення про громадянське суспільство
2. Сутність, структура й функції громадянського суспільства.
3. Механізм взаємодії громадянського суспільства і держави.
4. Особливості формування громадянського суспільства в Україні.

Ключові поняття: громадянське суспільство, недержавні об'єднання громадян, інститути прямої демократії, система самоуправління, суспільно-політичний плюралізм.

Методичні рекомендації

Головною метою цієї теми є дослідження проблеми громадянського суспільства – однієї з ключових в сучасній політичній думці. Посилення її актуальності в умовах ХХІ ст. обумовлено все більш поглиблюються процесами демократизації суспільного життя, які вимагають більш чіткого поділу функцій держави і громадянського суспільства, підвищення ролі громадян та їх добровільних об'єднань у функціонуванні всіх сфер життєдіяльності. Виявлення в силу цього сутності та проблем формування громадянського суспільства, визначення його якісних параметрів стосовно до існуючих реалій дозволяє забезпечити тісну взаємодію держави і громадянського суспільства як основи політичної стабільності в суспільстві.

Перше питання орієнтує студентів на ознайомлення з історичними витоками формування ідей «громадянського суспільства», що своїм корінням сягають Стародавніх Греції та Риму, знаходять своє теоретичне втілення в працях Платона, Аристотеля, Цицерона, інших мислителів. Довгий час поняття «громадянське суспільство» і «держава» не розрізнялись, використовувались як рівнозначні. В середині ХVІІ ст. Т. Гоббс в двох своїх працях – «Про громадянина» і «Левіафан» виклав принципово нову концепцію громадянського суспільства, виникаючого при переході від природного натурального стану загальної ворожнечі і страху до упорядкованого культурного суспільства, громадяни якого дисципліновані владою держави. Студент повинен розглянути погляди Г. Гегеля, Дж. Локка, К. Маркса, Ш. Л. Монтеск'є, Т. Пейна на сутність громадянського суспільства і прослідкувати приріст знання щодо досліджуваного явища.

Друге питання передбачає ознайомлення студентів із сутністю громадянського суспільства, під яким розуміється сукупність самостійних, незалежних від держави інститутів та відносин, заснованих на свободі особистості, політичному плюралізмі та демократичному правопорядку. Це самостійне об'єднання людей, які беруть активну участь у суспільному житті. Воно є своєрідною проміжною структурою між особистістю і державою, виразником громадської думки. У громадянському суспільстві головною дійовою особою, суб'єктом розвитку виступає людина з її системою інтересів і потреб. Виходячи із сутності громадянського суспільства, у політичній науці виділяють його основні структурні елементи: всілякі недержавні підприємства, створені з ініціативи громадян; добровільно сформовані самоврядні спільноти людей; інститути прямої демократії та система самоврядування; виробниче і приватне життя людей, їх звичаї, національні та релігійні погляди, морально-етичні норми і цінності; недержавні засоби масової інформації. Також важливо звернути увагу на функції громадянського суспільства.

У третьому питанні студенти повинні окреслити механізм взаємодії громадянського суспільства і держави. У реальному житті можуть існувати три діалектично суперечливих варіанти взаємини громадянського суспільства і держави: 1. Громадянське суспільство пригнічується державою. І як наслідок цього виникає тоталітарний режим. 2. Держава виконує волю громадянського суспільства, діє в рамках права, як правова держава. Тоді виникає демократичний режим. 3. Існує хитку рівновагу між громадянським суспільством і державою, і тоді виникають авторитарні режими різного ступеня жорсткості. Варто звернути увагу, що механізм взаємодії громадянського суспільства і держави в різних країнах світу дуже різноманітний. У найширшому плані його складають: демократичне законодавство, поділ влади, діяльність легальної опозиції, громадсько-політичний плюралізм.

Розкриваючи зміст четвертого питання варто звернути увагу на те, що соціально-економічні й політичні реформи, починаючи з 1990-х років, створюють важливі передумови становлення громадянського суспільства в Україні. Важливо визначити основні шляхи побудови громадянського суспільства в Україні, серед яких: підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними і суспільними справами; активізація процесу роздержавлення усіх сфер суспільного життя, формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру, розвиток різних форм громадського самоврядування і самодіяльності тощо.

Теми доповідей

1. Особливості становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні в ХХІ ст.
2. Перспективи розвитку громадянського суспільства в сучасному світі.
3. Історичні уявлення про громадянське суспільство.
4. Співвідношення громадянського суспільства і правової держави.

? Питання для самоконтролю

1. Що розуміється під громадянським суспільством?
2. Які концепції громадянського суспільства Вам відомі?
3. Охарактеризуйте основи громадянського суспільства?
4. Як формується громадянське суспільство в Україні і які його особливості?
5. Як сучасне громадянське суспільство взаємодіє з державою?
6. Які головні передумови громадянського суспільства?
7. Які соціальні функції виконує громадянське суспільство?

Питання для дискусії

1. Р. Дарендорф визначив громадянське суспільство як «творчий хаос, який дає людям шанс жити, не стоячи з простягнутою рукою перед державою чи

- силами». Як Ви розумієте поняття «творчий хаос громадянського суспільства»? За яких умов зазначений шанс може бути реалізований, а за яких – втрачений?
2. Охарактеризуйте взаємини між державою і громадянським суспільством при різних типах політичного режиму.
  3. Однією з найважливіших політичних ідей Нового часу була ідея громадянського суспільства. Хто з мислителів цього періоду зробив перший крок до термінологічного розмежування понять «громадянське суспільство» та «держава», і хто долучився до їхньої розробки? Чим це було зумовлено? Відповідь аргументуйте.
  4. Яке розуміння громадянського суспільства (ліберальне, консервативне, соціал-демократичне і т. л.) подано в наступному визначенні: «Те, що ми називаємо «громадянським суспільством», є суспільна єдність, що спонтанно складається з вільного співробітництва, з добровільної угоди воель окремих членів суспільства. Його юридична форма – це договір, угода, і відома «договірна» теорія суспільства намагалася все суспільство як цілісну єдність і, зокрема, його державне єдність, витлумачити за зразком саме «громадянського суспільства»? Аргументуйте свою відповідь.
  5. Який з принципів характеризує діяльність громадянського суспільства, а який – держави: «заборонено все, що не дозволено» і «дозволено все, що не заборонено»? Відповідь аргументуйте.

Тести

1. Що є основою громадянського суспільства?
  - а. Приватна власність;
  - б. Свобода і самостійність;
  - в. Право, закон;
  - г. Все перераховане.
2. Від чого залежать взаємини держави і громадянського суспільства?
  - а. Надбудови;
  - б. Політичного панування певних соціальних груп;
  - в. Економічного розвитку;
  - г. Рівня зрілості громадянського суспільства.
3. Соціально-політична сфера громадянського суспільства включає ...
  - а. Суспільно-політичні організації та рухи, різні форми суспільної активності громадян;
  - б. Недержавні засоби масової інформації;
  - в. Органи громадського самоврядування за місцем проживання або в трудових колективах;
  - г. Все перераховане.

4. Що становить сферу громадянського суспільства?
- а. Відносини в процесі виробництва;
  - б. Відносини між класами з приводу влади;
  - в. Взаємодія індивідів, суспільства, держави;
  - г. Влада, яка забезпечує вирішення спорів.
5. Коли зародились витоки ідеї громадянського суспільства?
- а. Античність;
  - б. Середні століття;
  - в. Новий час;
  - г. Епоха Відродження.
6. Соціальна основа громадянського суспільства – це:
- а. приватні;
  - б. колективні;
  - в. корпоративні власники.
7. Для громадянського суспільства головне – це:
- а. права людини;
  - в. права народу;
  - в. інтереси держави.
8. Ознака, що виключає розвиток громадянського суспільства ...
- а. Повне забезпечення прав людини і громадянина;
  - б. Розвиток недержавних засобів масової інформації;
  - в. Багатоукладність економіки;
  - г. Терористичний контроль з боку політичної поліції.
9. Концепцію громадянського суспільства розробив німецький філософ ХІХ століття:
- а. Н. Макіавеллі;
  - б. Р. Оуен;
  - в. Ф. Енгельс;
  - г. Г. Гегель.
10. У політології виділяють ідеальну форму взаємодії громадянського суспільства і держави, згідно з якою:
- а. держава підпорядковує громадянське суспільство;
  - б. держава і громадянське суспільство існують як два протиположні;
  - в. держава і громадянське суспільство прагнуть до єдиної мети;
  - г. держава і громадянське суспільство повністю виключають один одного.

📖 Література

1. Белламі Р. Три моделі прав і громадянства. Лібералізм : антологія / Р. Белламі. – К., 2002. – С. 974 – 997.
2. Воронов І. Громадянське суспільство і влада / І. Воронов // Людина і політика. – 2003. – № 1.
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас. – Львів, 2000. – 319 с.
4. Дмитренко Р. Громадянське суспільство і демократична держава : проблема взаємовідносин / Р. Дмитренко. – К., 2007. – 11 с.
5. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін. – К., «К. І. С.». – 2000. – 191 с.
6. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : [монографія] / А. Колодій. – Львів : Червона калина, 2002. – 276 с.
7. Кочубей Л. Громадянське суспільство як необхідна передумова демократичного розвитку в Україні / Л. Кочубей // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008. – Вип. 12. – С. 196 – 204.
8. Лекції з політології : навчально-методичний посібник / ред. О. Бабкіної, В. Горбатенка. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 332 с.
9. Муляр В. Політологія : навч. посібн. [для студ. вузів] / В. Муляр – К. : ЦУЛ, 2003. – 356 с.
10. Піча В. Політологія : навч. посіб. [для студентів вищих закладів освіти] / В. Піча, Н. Хома ; [5-те вид., стереот.]. – Львів : Новий світ, 2004. – 344 с.

Семінарське заняття 6. Політична свідомість та політичні ідеології

План

1. Політична свідомість: рівні, структура, типи.
2. Поняття, структура й функції політичної ідеології.
3. Сучасні ідейно-політичні течії:
  - лібералізм і неолібералізм
  - консерватизм і неоконсерватизм
  - соціалізм і сучасна соціал-демократія
  - націоналізм і його форми
  - фашизм та неофашизм

📖 Ключові поняття: політична свідомість, ідеологія, лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, соціалізм, соціал-демократія, націоналізм, фашизм, неофашизм.

Методичні рекомендації

Метою даного семінарського заняття є з'ясування сутності політичної свідомості та її ролі у політичному житті суспільства, умов виникнення політичної ідеології та дослідження її стану на сучасному етапі розвитку, а також ознайомлення з основними політико-ідеологічними течіями та доктринами сучасності. У першому питанні студент повинен визначити поняття політичної свідомості, як системи політичних знань, цінностей й ідейно-політичних переконань людей, на основі яких виробляються найбільш стійкі й значимі політичні орієнтації й установки людей відносно політичної системи і їхнього місця в даній системі. Структура політичної свідомості загалом визначається за допомогою трьох складових: раціональної, чуттєвої і ірраціональної. До раціональної відносяться узагальнені ідеї, концепції, уявлення, норми, думки і т. п. До чуттєвої відносяться образи, сприйняття, оцінки, настрої, бажання і т. п. До ірраціональної відносяться невмотивовані свідомістю суб'єктивні освіти, а також утопії, фантастичні образи. Раціональні, чуттєві та ірраціональні уявлення взаємопов'язані між собою. Основними формами політичної свідомості є: політична ідеологія (доктрини, ідеали, програми, гасла) і політична психологія (політичні прагнення, почуття, настрої).

У другому питанні студентам треба звернути увагу на феномен політичної ідеології, під якою розуміється певна доктрина, що виправдовує домагання тієї чи іншої групи осіб на владу або її використання, що добивається відповідно до цих цілей підпорядкування громадської думки власним ідеям. Структурно ідеологія містить у собі три компоненти: пояснення існуючої дійсності (що правильно, а що ні); систему цінностей (того, до чого слід прагнути і чому надається особливе значення); уявлення про цілі і тактику їх досягнення. Варто визначити основні функції ідеології, до яких належать мобілізаційна, інтеграційна, когнітивна, амортизаційна, орієнтаційна, артикуляційна та агрегаційна тощо.

При підготовці третього питання студентам треба обробити досить велику кількість інформації, зупиняючись на основних характеристиках сучасних ідейно-політичних течій. Характеризуючи ідеологію лібералізму, студент повинен звернути увагу на її основні принципи: верховенство закону; правова рівність всіх громадян; договірна природа держави; політичний плюралізм; терпимість до протилежних і опозиційним поглядам і переконанням; віротерпимість; вільна конкуренція; ринок; приватне підприємництво. Протилежна течія консерватизму відстоює: моральний абсолютизм; визнання існування непорушних етичних ідеалів і цінностей, природним чином сформованого порядку речей; традиціоналізм (ідея збереження традиційних цінностей пов'язаних з сім'єю, релігією); відторгнення принципу рівності, якщо він суперечить самій природі людини. Порівнюючи лібералізм і консерватизм, студент повинен зробити висновки щодо сутності неолібералізму та неоконсерватизму.

Ідеї соціалізму виникли у далекій давнині, але своє теоретичне і ідеологічне оформлення соціалізм отримав тільки у Новий час. У середині ХІХ століття спробу дати наукове обґрунтування ідеології соціалізму зробили німецькі мислителі К. Маркс і Ф. Енгельс, на базі вчення яких сформувалася течія марксизму. На початку ХХ століття марксизм розколовся на дві протидіючі одна з одною гілки: ленінізм (більшовизм) і соціал-демократію. Студентам варто розглянути ідеологію націоналізму та її форми, звернути увагу на особливості фашизму та нацизму. Теоретичним підґрунтям фашизму та нацизму виступають: ідеї расизму і елітаризму, теорія про перевагу певних народів над іншими, вождизм або принцип фюрера, що вимагає безумовного підпорядкування мас; творці фашистських партій і держав наділені надприродними здібностями, ніцшеанська ідея надлюдини, який в інтересах своєї раси має право переступати норми суспільної моралі, створеної для того, щоб слабкі могли панувати над сильними.

Теми доповідей

1. Трансформація політичної свідомості громадян після набуття незалежності українською державою.
2. Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні.
3. Трансформація політичних ідеологій у ХХІ столітті.
4. Ідеологізація та деідеологізація у пост біполярному світі.

? Питання для самоконтролю

1. Що таке політична свідомість?
2. Назвіть носіїв політичної свідомості.
3. Що таке масова свідомість і чим вона відрізняється від звичайної свідомості?
4. Які рівні і види політичної свідомості Ви знаєте?
5. Що таке політична ідеологія?
6. Які причини появи ідеологій.
7. Які функції здійснює політична ідеологія?
8. Назвіть характерні риси лібералізму та неолібералізму.
9. Які цінності являються базовими в ідеології консерватизму?
10. Які відмінні особливості соціал-демократичної ідеології?
11. У чому різниця між демократичним націоналізмом і право-радикальними різновидами націоналізму: національним екстремізмом і шовінізмом?
12. В чому суть фашистської ідеології?

Питання для дискусії

1. Іван Франко, проаналізувавши погляди комуністів, соціалістів на державу, досить песимістично оцінював перспективи її розвитку. Він зазначав, що «народна держава», яка візьме на себе обов'язки щодо громадян і опіку над ними від народження аж до смерті, може багатьох привабити і спокусити.

Однак І. Франко приходиться до остаточного висновку, що «народна держава і пов'язаний з нею соціалізм соціал-демократів щастя не принесуть. «Народна держава», на його думку, стала би величезною народною тюрмою». Як ви вважаєте, чи має підґрунтя такий песимістичний прогноз? Чим пояснював Франко зникнення держави за соціалізму і що прийде їй на зміну?

2. Яка, на Ваш погляд, роль ідеології та політичної пропаганди у формуванні суспільної думки, групових і індивідуальних інтересів та цінностей?
3. Обґрунтуйте свою думку, яка ідеологія потрібна Україні? Чи може отримати перемогу в Україні якась одна із класичних ідеологій?
4. Чи популярні в Україні феміністські ідеї? Як здійснюється гендерна політика у нашій країні?
5. Американський соціолог Д. Белл у книзі «Кінець ідеології» наполягає на тому, що ера ідеології завершена. Однак інший американський соціолог і економіст У. Ростоу стверджує, що рушійною силою розвитку суспільства завжди виступає світогляд. Інакше кажучи, він вважає, що ідеї правлять світом. Порівняйте ці два твердження. Наведіть аргументи «за» і «проти» того й іншого.
6. Яке з тверджень, на ваш погляд, ближче до істини?
  - а) ідеологія – це «залишки» якихось «чуттєвих догм», абсолютних істин; громадських суджень, які базуються на суміші фактів і почуттів (В. Парето);
  - б) ідеологія – це «добровільна містифікація» (К. Маннгейм);
  - в) «ідеологія – це невпізнання брехні» (Б. Леві);
  - г) «ідеологіями є системи цінностей, що виступають в якості політичного світогляду, який володіє силою віри і великим орієнтаційним потенціалом»(Е. Шилз)?Аргументуйте свій вибір.

✍ Тести

1. Політична свідомість – це:
  - а. опосередковане відображення політичного життя, сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини;
  - б. особливий вид суспільної свідомості, сукупність різних поглядів людей про право, його справедливість, цінність, місце і роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей;
  - в. сукупність поглядів, ідей, уявлень індивідів і спільнот людей, що безпосередньо відображають економічну дійсність, що виражають ставлення суб'єктів до різних аспектів економічного життя;
  - г. це сукупність образів, уявлень, почуттів та переживань, що мають своїм предметом священне, вище та істинне буття.
2. Політична ідеологія – це:
  - а. програма певної політичної партії;

- б. система політичних, правових, релігійних, естетичних і філософських уявлень, поглядів та ідей, які відображають ставлення людей до дійсності й одне до одного;
- в. сукупність особливостей політичної культури певної соціальної групи, які відрізняють цю політичну культуру від культури іншої групи людей;
- г. сукупність ідей в політиці.

3. Політична ідеологія, що відстоює свободу ринку та підприємництва це:

- а. анархізм;
- б. марксизм;
- в. лібералізм;
- г. соціалізм.

4. Політична ідеологія, що оголошує вищими цінностями справедливість і соціальна рівність це:

- а. анархізм;
- б. марксизм;
- в. лібералізм;
- г. соціалізм.

5. «Держава повинна спиратися на досвід і підвалини предків». Для якої політичної ідеології даний вислів є провідним, основним?

- а. консервативної;
- б. ліберальної;
- в. соціал-демократичної;
- г. комуністичної.

6. Ідея побудови суспільства, в якому був би реалізований принцип розподілу благ «від кожного - за здібностями, кожному - за потребами», характерна для системи поглядів ідеології:

- а. консервативної;
- б. неоліберальної;
- в. соціал-дарвінізму;
- г. комуністичної.

7. В якій ідеології передбачається створення гідних людини умов життя і праці, перерозподіл доходів на користь непрацездатних, доступність систему освіти і духовних цінностей, поліпшення навколишнього середовища?

- а. неоконсерватизм;
- б. неолібералізм;
- в. соціал-демократія;
- г. соціал-дарвінізм.

8. В якій ідеології стверджується пріоритет національних цінностей перед всіма іншими соціальними цінностями, зізнається розвиток нації як єдиного шляху суспільного розвитку?
- а. комунізм;
  - б. соціал-демократія;
  - в. лібералізм;
  - г. націоналізм.
9. Ідеологія, що передбачає державне регулювання із збереженням механізмів ринкової економіки:
- а. соціалізм;
  - б. неоконсерватизм;
  - в. неолібералізм;
  - г. неофашизм.
10. Основне гасло марксизму:
- а. класова боротьба;
  - б. приватна власність;
  - в. ринкова економіка;
  - г. політичний плюралізм.

Література

1. Андрущенко В. Культура – ідеологія – особистість / Андрущенко В., Губерський Л., Михальченко М. – К., 2002. – 578 с.
2. Волинський А. Ідеологічна структуризація суспільно-політичних інтересів / Волинський А. // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 71 – 81.
3. Капустин Б. Что такое консерватизм? / Капустин Б. // Свободная мысль – XXI. – 2004. – №2. – С. 44 – 53.
4. Капустин Б. Что такое либерализм? / Капустин Б. // Свободная мысль – XXI. – 2004. – № 8. – С. 33 – 55.
5. Лібералізм : Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2002. – Х. – 1126 с.
6. Малинова О. Концепт идеологии в современных политических исследованиях / Малинова О. // Политическая наука. – 2003. – № 4. – С. 8 – 31.
7. Мангайм К. Ідеологія та утопія / К. Мангайм. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 370 с.
8. Політична ідеологія // Основи політичної науки: Курс лекцій / За ред. Б.Кухти. Ч.3: Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Климанська, А.Романюк та ін. – Львів: Кальварія, 1998. – 556 с.
9. Честнейшин Н. Консерватизм и либерализм : тождество и различие / Честнейшин Н. // Полис : политические исследования. – 2006. – № 4. – С. 168 – 173.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Політика: поняття, сутність, функції.
2. Роль політики у житті суспільства.
3. Співвідношення політики та ідеології, політики та економіки, політика та права, політики та екології, політики та культури.
4. Політологія як наука: предмет, об'єкт. Місце в системі соціально-гуманітарного знання.
5. Методи політичної науки.
6. Політична наука в Україні: становлення, проблеми та перспективи.
7. Влада як суспільне явище: поняття, теорії виникнення, об'єкт, суб'єкт влади.
8. Джерела, структура та функції влади.
9. Політична та державна влада: порівняльна характеристика.
10. Характеристика ресурсів влади. Які з них є найбільш ефективними в сучасному світі?
11. Авторитет влади: об'єктивний і суб'єктивний. Взаємозв'язок влади і авторитету.
12. Суверенітет влади. Принцип розподілу влади
13. Суспільна могутність. Джерела та види суспільної могутності.
14. Поняття легітимності влади. Типи легітимності.
15. Кризи легітимності в сучасному світі.
16. Поняття політичної системи суспільства.
17. Структура та функції політичних систем.
18. Типи політичних систем.
19. Поняття «політичний режим» та типологія режимів.
20. Основні види політичний режимів та їх характерні ознаки.
21. Сутність демократії. Представницька та пряма демократія, головні принципи їх організації.
22. Тоталітаризм, його ознаки. Конкретно-історичні форми тоталітаризму.
23. Характеристика авторитарного політичного режиму.
24. Еволюція політичного режиму України.
25. Історичні передумови виникнення та теорії походження держави.
26. Основні ознаки та функції держави. Трансформація функцій держави у сучасному світі.
27. Державні інститути та органи. Класифікація органів державної влади.
28. Поняття форми держави. Форма державного устрою та правління.
29. Форми національно-територіального устрою держави.
30. Правова та соціальна держава, їх принципи.
31. Виникнення, сутність та ознаки політичних партій.
32. Функції політичної партії. Типологія політичних партій.
33. Сутність та різновиди партійних систем.
34. Поняття та сутність політичної свідомості.
35. Поняття політичної ідеології: сутність, функції, рівні.
36. Співвідношення політики та ідеології.

37. Лібералізм та неолібералізм.
38. Консерватизм та неоконсерватизм.
39. Комунізм та фашизм.
40. Характеристика соціалізму, соціал-демократії та соціал-дарвінізму
41. Політична еліта: сутність, структура, функції.
42. Теорії еліт Г.Моски, В.Парето, Р.Міхельса.
43. Природа, сутність та зміст категорій «політичний лідер» та «політичне лідерство».
44. Поняття та функції політичних лідерів.
45. Типологія політичних лідерів.
46. Антрепренерська система та система гільдій рекрутування політичних еліт.
47. Політичний конфлікт: поняття, наукові підходи до розуміння.
48. Структура та функції політичних конфліктів.
49. Поняття та типологія політичних конфліктів.
50. Умови виникнення та стадії політичного конфлікту.
51. Шляхи та методи розв'язання політичних конфліктів.
52. Особливості політичних конфліктів та криз в сучасній Україні.
53. Виборче право: принципи та функції.
54. Організація виборчого процесу.
55. Типи виборчих систем.
56. Характеристика виборчої системи України.
57. Процес становлення української незалежної держави.
58. Основні положення Основного Закону України.
59. Структура та повноваження Верховної Ради України.
60. Конституційний статус Президента України.
61. Кабінет Міністрів: процедура формування та повноваження.
62. Судова влада в Україні.
63. Система стримувань і противаг у структурі владної горизонталі за Конституцією України.
64. Особливості системи місцевого самоврядування в Україні.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

- Абсентеїзм** – ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах парламенту, президента, місцевих органів влади тощо. Основними причинами є аполітичність громадян, індиферентне ставлення до політики, втрата довіри до неї, низький рівень політичної компетентності виборців, невпевненість громадян у правильності свого вибору.
- Автономія** – форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у подоланні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою. Населення автономної одиниці часто користується ширшими правами, ніж населення адміністративно-територіальних одиниць.
- Авторитаризм** – тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.
- Анархізм** – ідейно-теоретична й суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, насамперед, державного управління суспільством.
- Бюрократія** – вищий, привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі; ієрархічно організована система управління державою чи суспільством з допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями.
- Вибори** – процедура обрання або висунення певних осіб способом відкритого чи закритого (таємного) голосування; найпоширеніший механізм створення органів та інститутів влади.
- Виборча система змішана** – такий порядок визначення результатів голосування, у якому поєднані елементи мажоритарної та пропорційної систем.
- Виборча система мажоритарна** – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, коли обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав більшість голосів у виборчому окрузі.
- Виборча система пропорційна** – такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, які висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів.
- Влада** – здатність, право й можливість розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, волі, примусу тощо); політичне панування над людьми; система державних органів; особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями.
- Громадянське суспільство** – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке

спільно з державою утворює розвинуті правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

Демократія – форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.

Держава – форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу.

Держава правова – тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.

Держава соціальна – держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.

Електорат – громадяни, які мають право голосу для участі в політичних виборах. Рішення й настрої електорату визначають склад виборних органів влади, впливають на позиції політичних лідерів і партій.

Етатизм – поширення активності та впливу держави на соціально-політичне життя із застосуванням централізації, бюрократизації та концентрації політичної влади.

Ідентичність – усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної групи, свого статусу, ролі.

Ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.

Консерватизм – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Конфедерація – союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.

Легітимність – здатність політичного режиму досягати суспільного визнання й виправдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.

Лібералізм – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує сфери діяльності держави.

Монархія – форма правління, за якої верховна влада формально (повністю або частково) зосереджена в руках однієї особи – глави держави – спадкоємного монарха.

Опозиція – протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи загалом.

Парламент – найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

Плебісцит – всезагальне опитування громадян з метою виявити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного й значущого питання.

Плюралізм – ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що випливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

Політична еліта – меншість суспільства, що є достатньою самостійною, вищою, відносно привілейованою групою, наділену видатними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї.

Політична партія – організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Політична свідомість – опосередковане відображення політичного життя, формування, розвиток, задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, а також сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини.

Політична система суспільства – інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства.

Політична соціалізація – процес засвоєння індивідом упродовж життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить.

Політологія – наука, об'єктом якої є політика та її взаємовідносини з людиною й суспільством; посідає одне з провідних місць у сучасному суспільствознавстві.

Республіка – форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

Референдум – спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

Суверенітет – незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

Тоталітаризм – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохоплюючим контролем влади над суспільством,

підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

Унітарна держава – єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення суб'єкти федерації.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Антоненко В. Політологія : підручник / В. Антоненко, О. Бабкіна, В. Горбатенко. – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 568 с.
2. Бебик В. Базові засади політології : історія, теорія, методологія, практика / В. Бебик. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.
3. Василенко И. А. Административно-государственное управление в странах запада : США, Великобритания, Франция, Германия : учеб. пособие / И. А. Василенко. – М. : Логос, 2001. – 320 с.
4. Гелей С. Основи політології / Гелей С., Рутар С. – Львів: Світ, 2001. – 645 с.
5. Гелей С. Політико-правові системи світу : навч. посіб. / С. Гелей, С. Рутар. – К. : Знання, 2006. – 668 с.
6. Головатий М. Ф. Політичне життя : навч. посібник / М. Ф. Головатий. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2013. – 510 с.
7. Горбатенко В. П. Історія політичної думки в Україні : навчальний посібник / В. П. Горбатенко [та ін.]. – К. : МАУП, 2007. – 128 с.
8. Горлач М. Політологія : наука про політику : підручник для вищих навчальних закладів / М. Горлач, В. Кремень. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 840 с.
9. Дробкіна І. Політологія : навч. посіб. для студ. вузів / І. Дробкіна. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 292 с.
10. Кирилюк Ф. М. Історія політології : підруч. для вищ. навч. закл. / Ф. М. Кирилюк. – К. : Знання України, 2002. – Т. 1. – 534 с.
11. Матвеев С. О. Політологія : навч. посіб. / С. О. Матвеев. – Х., 2008. – 336 с.
12. Муляр В. Політологія : навч. посібн. [для студ. вузів] / В. Муляр – К. : ЦУЛ, 2003. – 356 с.
13. Політологія / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
14. Політологія : історія та методологія : підручник для студ. вищих навч. закл. / Ф. М. Кирилюк [та ін.] ; заг. ред. Ф. М. Кирилюк. – К., 2000. – 630 с.
15. Політологія : навч. посібник / О. Волинець, М. Гетьманчук, В. Гулай, С. Дорошенко та ін. – Серія «Дистанційне навчання». – № 28. – Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка», 2005. – 360 с.
16. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : Підручник / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.

Додаткова

1. Бабкіна О. В. Держава і громадянське суспільство : механізм стримувань і противаг / О. В. Бабкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2010. – Вип. 3. – С. 5–11.

2. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства / О. Бабкіна // Нова парадигма. – 2006. – С. 8–15.
3. Баскаков А. Я. Методология научного исследования : учеб. пособие / Баскаков А. Я., Туленков Н. В. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
4. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: монографія / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2003. – 424 с.
5. Бойчук М. А. Методологічний аналіз формування і розвитку основних інститутів демократії / М. А. Бойчук // Гілея. – 2012. – Вип. 57 (2). – С. 563–568.
6. Головатий М. Політична еліта сучасної України : регіональний і національний контекст / М. Головатий // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. – 2006. – спец. вип. – С. 42–47.
7. Головатий М. Ф. Політична психологія : підручник для вузів / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2006. – 400 с.
8. Горбатенко І. Розвиток політології як навчальної дисципліни : здобутки, проблеми, перспективи / Горбатенко І. // Генеза. – 2006. – №1. – С. 129–133.
9. Дмитренко М. Політичні ідеології як інноваційні технології консолідації суспільства / М. Дмитренко // Державна безпека України. – 2011. – № 21. – С. 60–67.
10. Історія політичної думки ХХ-ХХІ століть у першоджерелах : навч. посіб. / Колісніченко А. І. [та ін.] ; Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. – Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Т. 2. – 290 с.
11. Історія української суспільно-політичної думки : навч. посібник / уклад. В. В. Морозов ; Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К. : КНЕУ, 2006. – 180 с.
12. Сіленко А. Політологія та соціологія в освітньому процесі України : Болонський процес чи відступ від демократії ? / А. Сіленко, Л. Кормич // Віче. – 2010. – № 13. – С. 31–32.
13. Цвих В. Політологія у системі підготовки сучасного фахівця / В. Цвих, Д. Черняк // Вища школа : науково-практичне видання. – 2013. – № 7. – С. 106–110.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. <http://www.nbuv.gov.ua> – НБУ ім. В. І. Вернадського.
2. politics.ellib.org.ua/ – політологічна бібліотека.
3. www.politlogia.narod.ru/g/Gobs.htm – електронна хрестоматія політичної науки.
4. historybook.at.ua – книжки з історії та політики.
5. philosophy.ru – філософський портал.
6. <http://politics.ellib.org.ua/> – бібліотека з політики та державного управління.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Руднєва Анна Олегівна

ПОЛІТОЛОГІЯ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до семінарських занять

для студентів освітнього ступеня «бакалавр»

напрямів підготовки «Біологія», «Хімія», «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування», «Лісове і садово-паркове господарство»

Рецензент *Ю.Г. Мальована*

Відповідальний за випуск *Є.Г. Цокур*

Коректор *Є.С. Мовчан*